

Антоніна Бадан

БАДАН Антоніна Анатоліївна — кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри ділової іноземної мови Національного технічного університету (ХПІ, м. Харків). Сфера наукових інтересів — крос-культурні дослідження, соціально-філософські проблеми глобалізації, соціолінгвістика, порівняльне мовознавство.

СОЦІАЛЬНО-ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ КРОС-КУЛЬТУРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Перше десятиріччя незалежності України, як *через* численні соціальні, економічні, політичні, культурні проблеми, так і *незважаючи на них*, показало і безпідставність романтичних сподівань на те, що політико-правова незалежність сама по собі приведе до росту добробуту країни, так і помилковість песимістичних прогнозів щодо її майбутнього. Більш продуктивною виявилася все чіткіша тенденція суспільної свідомості до прийняття установки на підключення до глобальних історичних процесів і поступову еволюцію в душі соціальної інженерії К.Поппера.

Ця тенденція виявляється і «нагорі» — у виразному прагненні політичного керівництва країни до інтеграції України в європейське співтовариство і її вступ до авторитетних міжнародних організацій, і «внизу» — у розширенні і поглибленні торгівельних і промислових контактів, а в останні роки й трудової міграції відносно більш розвинутих країн пересічних громадян. На сьогодні, за різними оцінками, у країнах Західної і Центральної Європи, а також у Росії працює від одного до семи мільйонів українських громадян, і масштаби цієї міграції усе збільшуються.

Міграція — цілком нормальне не тільки для сучасної цивілізації, але й для історичного минулого явище. Досить послатися на екуменічні («великі») переселення древніх народів, спочатку стихійні, а потім керовані імперськими амбіціями, у персів, греків, римлян, арабів, монголів; хрестові походи, колонізації Північної і Південної Америки, Африки, Сибіру і Далекого Сходу, Індії, Австралії. Зокрема, варто згадати й масову еміграцію українців уже в ХХ столітті до Канади, США, Аргентини, не говорячи вже про їхнє добровільне переселення в Сибір, на Алтай і Далекий Схід за Столипіна та примусове (туди ж) у часи СРСР.

З іншого боку, маємо й зустрічний рух іноземців в Україну. З отриманням нею незалежності щонайменше на порядок виросла кількість дипломатичних місій, представництв міжнародних міжурядових та неурядових організацій, фінансово-промислових структур, авіаліній тощо. Їхня поява в столиці й ряді великих міст України спричинила масштабне престижне будівництво та реконструкцію інфраструктури, звичної для західних країн і порівняно нової для нашої країни. Ця, так би мовити, «респектабельна» частина тривалий час проживаючих в Україні її не-громадян, робить істотний вплив на трансформацію соціально-культурних стандартів способу життя. Але, крім цього, Україна в усе більшій мірі стає притягальною країною якщо й не з цілком задовільними, то щонайменше оптимально задовільними умовами життя й бізнесу (у тому числі й кримінального) для змушених і добровільних мігрантів з В'єтнаму, Нігерії, Середньої Азії, «гарячих точок» Кавказу тощо. Цей соціальний сегмент також робить свій вплив на загальний культурний тонус в українському суспільстві.

Таким чином, слід зазначити, що підключення до глобальних процесів супроводжується не тільки добродійними і по великому рахунку історично-прогресивними, але й досить хворобливими і навіть *критичними* («критичними» не у філософському, а в клінічному сенсі) дериватами соціально-культурного характеру. До соціально-культурних плюсів варто зарахувати подолання ізоляціоністського «хуторянства», засвоєння сучасного трудового, соціально-політичного і правового досвіду, формування стійкої до неминучих соціально-статусних випробувань і культурно-шокових ситуацій особистості, оволодіння іноземними

мовами тощо. Соціальними, а точніше соціально-культурними мінусами є розмивання й у багатьох випадках утрата національно-культурної ідентичності, перетворення міграції в еміграцію, що тягне за собою втрату значної частини найбільш мобільного, обдарованого і працездатного людського потенціалу як історичного ресурсу країни [1].

Зрозуміло, список подібних плюсів і мінусів може бути істотно розширений і деталізований, але подібне розширення і деталізація не є метою нашої статті. Зазначення плюсів і мінусів соціально-культурної глобалізації повинне, на наш погляд, служити іншій меті — обґрунтуванню необхідності філософського дослідження крос-культурних взаємодій і з'ясуванню можливостей хоча б часткового керування ними в бажаному для українського суспільства напрямку. Ми свідомо застосовуємо вираз «хоча б часткового керування», тому що від нашого, навіть старанно продуманого, бажання далеко не все залежить у сучасному світі. Більш того, у глобальних процесах сучасності далеко не все залежить навіть від провідних розвинутих країн світу, хоча саме вони задають тон глобалізації. Проте рішення теоретичної задачі — вивчення *глобальних трансформацій соціокультурного простору та їхніх впливів на інтеграцію України у світове співтовариство* має широке і далекосяжне практичне значення. Саме цей практичний імпульс стимулює сучасні крос-культурні дослідження, широко розповсюджені на Заході [2] і ще тільки започатковані у нас [3].

Звичайно крос-культурні дослідження пов'язують з роботами американських авторів: психолога і соціолога Р.Бенедикт [4], культуролога А.Кребера [5], філософа Дж.Г.Міда [6] й етнографа і культуролога М.Мід [7]. Сам термін «cross-cultural studies» буквально означає «перехресні дослідження культури». Вибір терміна «перехресний» для характеристики цього наукового напрямку дозволяє порівняти коннотацію з «перехресним запиленням» у рослин — так само і культури «перехресно запилюються» при взаємодії, що може відбуватися спонтанно (як воно й було протягом довгих тисячоріч), а може стати свідомо керованим процесом. Саме ця остання тенденція в останні десятиріччя привела до появи практично-орієнтованої галузі в крос-культурних дослідженнях, націлених на оптимізацію розвитку і функціонування транснаціональних компаній і організацій [8].

Природно, що перш ніж починати подібне дослідження, потрібно насамперед визначити ключові поняття, що застосовуються при постановці його мети і завдання.

Добре відомим фактом є розмаїття визначень культури, зумовлене розходженням теоретичних підходів і практичних задач, які ставили перед собою їхні автори в різні часи й у різних країнах [9]. Будемо визначати *культуру* як *інтегральну характеристику конструктивного ставлення людини до навколишнього природного і соціального світу, а також до самої себе — власного внутрішнього світу*. У цій дуже загальній дефініції під "людиною" розуміється не тільки і не стільки людина-індивід, а скоріше людина "взагалі", людина як родова істота, як синонім суспільства у всьому діапазоні його діяльності і на всьому історичному інтервалі його існування. При такому розумінні культура — домінуюча ознака соціальності людини, що принципово відрізняє її від тварин. Таким чином, не існує «виключно культурних» процесів — процеси творення, збереження, трансляції і трансформації культури лише за умови дуже сильної абстракції можуть бути відділені від соціуму, і тому принципово важливо думати і говорити про них як про *соціокультурні процеси*.

Як і всі інші прояви людської діяльності, культура існує в просторі і в часі. Поняття соціокультурного простору і соціокультурного (історичного) часу ми пропонуємо диференціювати як глобальні (всесвітні), регіональні, національні, локальні. Простір і час нероздільні, причому історичність властива не тільки часу, але й просторові, на (в) якому розгортаються соціокультурні процеси (саме в цьому сенсі М.М.Бахтін [10] увів термін «хронотоп»). Утім, у цьому факті історичності немає нічого несподіваного — адже й у сучасній фізиці простір і час утворюють не абсолютно незалежні виміри буття, а єдину систему вимірів — просторово-часовий континуум. Історичність соціокультурного простору означає його постійне розширення в міру освоєння людиною природного світу і його перетворення: спочатку в буквальному значенні латинського *cultura* — оброблення землі, потім оброблення вже зовсім інших соціально-значимих полів згідно з об'єктивними законами природи, а потім і

із суб'єктивними проектами людської діяльності.

Історичність соціокультурного простору-часу, на відміну від фізичного просторово-часового континууму, визначається його принципово суб'єктною, тобто цілепокладаючою, інтенційованою подійністю. Знов-таки, подія в соціокультурному історичному просторі-часі — не простий фізичний факт взаємодії якихось мас і імпульсів, і навіть не подія в юридичному сенсі як якийсь індивідуальний і точечно-локалізований акт, а інтегральний результат додавання і множення (або, навпроти, віднімання і ділення) — взаємодій між масовидними соціокультурними «тілами» (локальними і національними культурами) і їх ще більш складними агрегатами або комплексами (опозиції Західної і Східної культур; древніх і сучасних культур; гуманітарної, природничо-наукової, математичної або технічної культур, масової й елітарної культур тощо). При цьому трансформації є способом переходу від одного рівня соціокультурного комплексу до іншого.

Беручи до уваги утопізм і методологічну недостатність фізикалістського редукціонізму, з метою об'єктивності можна навіть «фізикалізувати» міркування про культуру, виділяючи такі її характеристики, як маса, обсяг, потенціал, питома вага окремих змістовних сегментів, щільність, дисперсія, інтерференція культурних хвиль, констеляції структурних одиниць тощо.

Так, досить переконливим, на наш погляд, є представлення історичної динаміки соціокультурних процесів у термінах чергування щільних і високих хвиль з розсіяними і низькими: стрімких (революції) і повільних (еволюції) потоків культурних подій, що нерідко супроводжуються своєрідними виразами і пастками (інволюції і колапси). Наявність останніх дозволяє також розрізняти конструктивні і деструктивні культурні трансформації. Звичайно, на ранній фазі дослідження це всього лише фізикалістські метафори, що мають тільки евристичну (а не технологічну) модальність, на наш погляд, усе-таки цілком достатньо на попередній *філософській* стадії крос-культурних студій, після яких настає черга *конкретно-теоретичних* і *соціально-технологічних* досліджень.

Залучення поняття хронотопів дозволяє розвивати подальшу таксономію трансформаційних змін. Найближчим кроком буде їх розрізнення, яке може бути представлене у вигляді списку:

- локальні короткострокові;
- локальні довгострокові;
- національні короткострокові;
- національні довгострокові;
- регіональні короткострокові;
- регіональні довгострокові;
- глобальні короткострокові;
- глобальні довгострокові.

Таксономічний рух від локальних до глобальних трансформацій виправданий історично і логічно. Кожна з трансформацій на своїй ранній, первинній фазі завжди носить точечно-осередковий, локальний і короткостроковий характер завдяки зв'язку з одиничними культурними досягненнями одного або кількох нечисленних індивідів у побутових, економічних, технічних, соціально-регулятивних, когнітивних, духовних сферах. Соціальне визнання цих культурних досягнень спершу проходить фазу локальної довгострокової трансформації, необхідною, хоча й недостатньою умовою якої є визнання і використання найближчим співтовариством (родиною, родом, сусідами, сільською громадою або, згодом, з ростом міської культури, професійним співтовариством) — тим, що М.Вебер [11] називав терміном *Gemeinschaft*. Про крос-культурні процеси та трансформації в строгому сенсі можна говорити лише в міру переходу від локальних до національних короткострокових і довгострокових соціокультурних трансформацій. Власне, саме на цьому рівні соціокультурної комунікації відбувається типологічне формування відносно однорідної і єдиної культури цілої нації, тобто політично інституціоналізованої суверенної держави і правової системи специфічно-конкретного суспільства (веберівське *Gesellschaft*), що має якщо й не унікальний набір соціально-культурних цінностей (що зовсім не виключається), то у всякому разі їх

унікальні модифікації і сполучення. Так, ми можемо досить чітко розрізнити нехай і близькоспоріднені, але все-таки специфічно-національні українську і російську, польську і чеську, німецьку й австрійську, англійську і шотландську, китайську і корейську культури.

Взаємодія національних культур у свою чергу приводить до становлення інтернаціональних регіональних соціокультурних комплексів, що розрізняються як за географічними регіонами (наприклад, слов'янські культури) і за історичною періодизацією (наприклад, антична культура), так і за соціально-ціннісними параметрами (наприклад, за релігійним — мусульманська культура в сенсі відносної щільності регіону та її поширення вздовж середніх і субтропічних широт від Індонезії до Марокко).

Нарешті, глобальні короткострокові і довгострокові трансформації визначаються взаємодією регіональних соціокультурних комплексів при провідній ролі транс-національних, тобто таких, що ніби проносяться *через-* ("trans"), або навіть «над-» і «крізь-» національні та регіональні соціокультурні комплекси. У зв'язку з ними ще раз повторимо, що звичайно глобалізаційна проблематика «заціклюється» на відповідних трансформаціях останніх десятиріч, причому переважно на фінансово-економічних, воєнно-політичних і інформаційних.

Але глобальні соціокультурні трансформації відбувалися завжди, до того ж у дуже широкому діапазоні не тільки культурних досягнень, але й втрат. Безумовними досягненнями були перехід від привласнювальної до продуктивної економіки, опанування вогнем, приручення тварин, застосування колеса в давньому світі, поширення культури друкарства, університетів, науково-дослідних інституцій у міру росту вимог до ефективної економіки, фінансового кредиту і зобов'язань у міру регіоналізації та глобалізації торгівлі, спроби удосконалювання спочатку регіонального, а потім і світового порядку, формування і зміцнення принципів міжнародного права і систем колективної безпеки в XIX і особливо XX столітті з його світовими (тобто глобальними) війнами як негативними проявами соціально-історичних деструктивних трансформацій.

Цей досить неповний і навіть якоюсь мірою випадковий перелік досягнень може бути доповнений настільки ж неповним переліком утрат — втратою екологічного балансу, уміння виживати в агресивному середовищі, витримувати перевантаження, забуттям безлічі «первісних» знань і вмінь використовувати властивості рослин і тварин у «народній» медицині, експонентним ростом стресів і страхів, появою багатьох невідомих попереднім поколінням хвороб, втратою імунітету не тільки до хвороб, але й ширше — до духовно-культурних недугів на кшталт звуження поля духовних інтересів, розпадом і втратою традиційних сімейних, національно- і соціально- інтегруючих цінностей, інтернаціоналізацією і глобалізацією організованої злочинності, поширенням міжнародного тероризму, наркобізнесу, работоргівлі і т.ін.

Коли ми говоримо про «короткостроковість» або «довгостроковість» трансформацій, то повинні зважати на умовність цих характеристик. «Короткострокові» соціально-культурні захоплення якимсь вітчизняним продуктом харчування або предметом одягу, творчістю якогонебудь популярного співака або концепцією «широко відомого у вузьких колах» філософа в локальній або національній культурі може тривати від декількох місяців до декількох років у кращому випадку. Довгострокові локальні і національні трансформації відбуваються протягом десятиріч, а то й сторіч. У цьому сенсі локальні і національні культури «традиційні». Проте у міру наближення всесвітньої історії до наших днів і наростання регіонально-культурних і глобально-культурних тенденцій «традиційність» локальних і регіональних культур усе частіше та все більше поступається місцем «модернізації», причому найчастіше хаотично-квапливій «модернізації навздогін» модним і більш могутнім зовнішнім впливам. Імпульсивність і непродуманість подібних «модернізацій» створюють ефекти своєрідної «інтерференції» і «турбулентності», здатних викликати колапс і анігіляцію не тільки локального, але й національного соціально-культурного потенціалу.

Якщо ж мова йде про регіональні і глобальні трансформації, то характеристики довгостроковості тут явно поступаються місцем короткостроковим процесам. За історично короткий період автомобіль, пральна машина, телевізор або комп'ютер перетворилися з

дивацьких забав і предметів розкошу в предмети масового користування, чим докорінно змінили спосіб життя. Процес консолідації Європи, необхідність якого обґрунтовував ще Гуго Гроцій у самий розпал Тридцятирічної війни («Про право війни і миру»), а потім Кант напередодні наполеонівських походів («До вічного миру»), над можливістю якого знущався В.І.Ленін («Про гасло Сполучених Штатів Європи») — після сторіч запеклого протистояння привів держави Європи за історично короткий період до замирення і консолідації. А розвал Радянського Союзу здійснився практично миттєво в порівнянні зі сторіччями збивання Російської імперії, і разом з ним, зокрема, настільки ж миттєво “канула в Лету” вимучена десятиліттями «найбільш передова у світі культура соціалістичного реалізму».

Говорячи про соціально-культурні трансформації, варто мати на увазі їхні домінуючі вектори і стартові рівні, з яких вони починаються, їхню глибину, діапазон, темпи, об'єктивний і суб'єктивний ступінь готовності до них, матеріальні й інтелектуальні ресурси, що дозволяють їх здійснити, наявність політичних еліт, здатних реалістично оцінити їхню соціальну якість і ціну для суспільства, керувати ними в інтересах локального й особливо національно-організованого в державу суспільства.

Як відзначають Дж.Конінгс (Католицький інститут центральної і Східної Європи в Лувені, Бельгія) і П.П.Волш (Триніті-коледж у Дубліні, Ірландія), що за замовленням Європейського банку реконструкції і розвитку аналізували ситуацію в нашій країні на прикладі 300 фірм різних форм власності, саме цього комплексу об'єктивних і суб'єктивних факторів і не вистачає сучасній Україні. Мова йде і про високий відсоток фізично і морально застарілого устаткування на державних і приватизованих підприємствах, і про політичну волю, надійність і передбачуваність у ділових контактах із західними партнерами, а також відсутність близьких до західних стандартів форм організації виробництва. На жаль, проведене дослідження, результати якого з високою ймовірністю лягли в основу передбачуваних взаємодій України з Європейським банком реконструкції і розвитку, не дозволило знайти оптимальної кількості точок перетину в діловій культурі, чим і можна пояснити багато труднощів входження України в сучасний глобальний соціокультурний простір. Таким чином, стає актуальною задача організації ефективного крос-культурного менеджменту, покликаною перевести крос-культурні дослідження із суто академічної сфери у сферу моніторингу і практичних рекомендацій для організацій і осіб, котрі бажають брати участь у міжнародному співробітництві.

Література

1. *Dube S.C.* Modernization and Development: the Search for Alternative Paradigm (Socio-cultural Alternatives in a Changing World) — Tokyo: Tokyo University Press, 1988.
2. *Stewart E.C., Bennett M.J.* American Cultural Patterns. — Yarmouth (Maine, USA): Intercultural Press, Inc., 1991.
3. *Ионин Л.Г.* Социология культуры: путь в новое тысячелетие. — М., 2000.
4. *Benedict R.* Patterns of Culture. — New York, Harcourt, 1934.
5. *Kroeber A.L.* Configurations of Culture Growth. — Berkeley, Berkeley University Pr., 1944.
6. *Mead G.H.* Mind, Self and Society: From the Standpoint of a Social Behaviorist. — George H. Mead. Ed. with introd. by Charles W. Morris. — Chicago: Univ. of Chicago Pr., 1946.
7. *Mead M.* Male and Female. — London, 1949.
8. *Adler N.J.* Understanding the Ways of Understanding: Cross-Cultures Management Methodology Reviewed. / R.N. Farmer (ed.). Advances in International Comparative Management. — Greenwich (Conn.), 1984. — Vol.1, pp. 23 —78; *Adler N.J., Doktor R. and Redding S.G.* From the Atlantic to the Pacific Century: Cross-Cultural Management Reviewed //Yearly Review of Management of the Journal of Management, 1986; *Ajiferuke M., Boddewyn J.* «Culture» and Other Explanatory Variables in Comparative Management Studies // Administrative Science Quarterly, 1970; *Beaumont P.B.* The US Human Resource Management Literature: A Review' / G.Salaman (ed.) Human Resource Strategies. — London, 1992; *Beer M., Spector B., Laurence P.R., Quinn Mills P. and Walton R.E.* Managing Human Assets. — New York, 1984.

9. *Kroeber A.L., Kluckhohn C. Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions.* — New York, 1963.; *Chick G. Cultural Complexity: The Concept and Its Measurement // Cross-Cultural Research*, 1997, — № 31. — P. 275 — 307.
10. *Бахтин М.М. Время и пространство в произведениях Гете / М.М.Бахтин. Эстетика словесного творчества.* — М., 1979.
11. *Вебер М. Соціологія. Загально-історичні аналізи. Політика.* — Київ, 1998.

Надійшла до редакції 21.12.2002 р.